

Κοç ve Sabancı: 1915'dan Türkiye'de kim nasıl zengin oldu?

1914'deki Rum ve 1915'deki Ermeni tehciri ile Anadolu'daki belli başlı aileler yabancılardan kalan mülke kolay yoldan konmuşlardı. Cumhuriyetin ilk yıllarındaki özel sermaye, dönme ya da Selanik'den göç edenler (Bezmen, Titiz, Yalman vb.) tarafından oluşturuldu. Sonraları Türkiye'de öne çıkan büyük sermaye gruplarının bazılarının kökenleri Cumhuriyetin ilk yıllarına dek uzanmaktadır.

İş Bankası bu dönemde en hızlı gelişimi sergilemiş ve sonraki dönemlerde de büyümesini sürdürmüştü. Bunun dışında Koç, Sabancı, Çukurova gibi büyük grupların kurucuları 1920'lerde iş dünyasında henüz ilk adımlarını atıyorlardı.

Vehbi Koç kendi adına ilk şirketini kurup İstanbul'dan Ankara'ya mal getirip satmaya ve Ford, Mobil gibi firmaların temsilciliğini yapmaya başlarken; Hacı Ömer Sabancı, Adana'da pamuk ticareti ile uğraşmaktaydı. Yaşar grubunun kurucusu Durmuş Yaşar, 1927 yılında Rodos'tan İzmir'e gelerek başladığı boya ve gemicilik malzemesi ticaretini sürdürüyordu. Çukurova grubunun kurucuları Eliyeşil ve Karamehmet aileleri ise Tarsus bölgesinde büyük toprak sahipleriydi.

Ancak, Çukurova grubu, 1887'de Rum azınlıklar tarafından kurulan bir iplik fabrikasını 1925 yılında ele geçirek erken bir tarihte sanayici kimliği de kazanacaktı. Adana'da Fransız işgalinin 1921'de sona ermesinin ardından Ermeni Aristidis Simyonoğlu'nun bez fabrikası, Kayseri milletvekili Nuh Naci Yazgan tarafından (Kadir Has'ın babası) Nuri Has ve diğer iki ortakla beraber devralınarak Milli Mensucat Fabrikası'na dönüştürülmüştü. Türkiye'de özel sektörün gelişmesinin önünde en büyük engellerden biri olarak yabancıların, özellikle Yahudilerin ticaretteki hâkim rolleri görülmekte idi. 1942'de çıkarılan Varlık Vergisi, Yahudilerin dışlanmasına yönelikti ve İstanbul'da sermayenin değişimini başlattı. Vergisi'ni ödemekte zorluk çeken azınlıkların çoğunun mülkleri haczedildi ya da bizzat kendileri tarafından satışı çıkarılarak düşük fiyatla el değiştirdi. Kısacası, Varlık Vergisi uygulamada gayrimüslimlerden Müslüman-Türk kapitalistlere sermaye aktarımı anlamına geldi.

Türkiye'deki Yahudi iş adamları arasında Üzeyir Garih, Jak Kamhi, İshak Alaton ve Bursa'da öldürülen ünlü tefeci Malki en çok tanınanlardır. Bunların dışında Hazar Türkü Museviler ve Karatay Türkü Museviler orta sınıf iş adamları idi. Karatay Türkü iş adamları bugünkü Karaköy'ü kuranlar olup, sayıları 30'a kadar inmiştir. Selanik dönmesi (Sabatay) olarak bilinenler ise daha çok tekstil dünyasında hâkim yer edinmişken, daha sonra bu üstünlüklerini kaybettiler. Cumhuriyetin başlarında bazı ithal malların satılmasında ve devlet ihalelerinde Yahudi ailelerin çok büyük avantajları olmuştu. 1954 yılında Galata'da Üzeyir Garih ile İshak Alaton'un beş bin lira sermaye ile kurdukları Alarko Holding'in bugünkü gücüne ulaşmasında, 1958'de dönemin başbakanı Adnan Menderes'in kendilerine Ankara'da kurulacak olan bir para matbaasının havalandırma tertibatının ihalesini vermesinin önemli rolü oldu.

Koç ve Sabancı'nın ismini duyulması İkinci Dünya Savaşı sonrasında başladı. Türkiye'de zengin kesimin oluşmasında en önemli etkenlerden biri hükümet ihaleleri olagelmıştır. Koç'un CHP iktidarı döneminde Numune Hastanesi ihalesini alması ilk örneği teşkil etmektedir. 1946 yılında ABD'den General Electrics ile anlaşarak Türkiye'de ampul fabrikasını kurması Koç ailesi için dönüm noktası oldu. Koç, daha sonra Amerikalılarla traktör ve otomotiv işine girdi. Sabancı ise 1950'lerde Demokrat Parti'nin zengin ettiği ailedir. Sabancı, Koç'a göre daha milli projelerle çalışırken, yurt dışına özellikle otomotiv sektörü (Toyota vb.) ile açıldı. Aydın Doğan, Koç'un bayisi ve koruması altındadır. Yabancılarla ortaklık yabancı devletin de korumasından faydalanmak demektir. Bu zorunluluğun diğer yüzü ise yabancılara tamamen pazarı kaptırmak yerine pay sahibi olabilmektir. Daha sonra Türkiye'ye Arap sermayesi (Karamehmet, Ercan Holding, Çiftçiler vb.) gelmeye başladı.

İkinci Dünya Savaşı yıllarında önemli fiyat artışları ve savaş dönemi yoklukları ticari birikimin hızlanmasına vesile oldu, genellikle devlet kadroları ile yakın ilişki içinde birçok yeni tüccar ortaya çıktı. Yabancı dil bilmeyen Koç, Türkiye’deki Yahudiler üzerinden yabancılarla ilişkiyi tercih etti. Elektrifikasyon ve elektrik malzemelerinin satışı ile piyasaya giren Burla Biraderler’in de gerek devletten aldıkları ihalelerle ve gerekse Türk işadamlarıyla yürüttükleri ortak çalışmalarla kısa zamanda büyük güce ulaştılar. Vehbi Koç’un arkasındaki ‘gizli kahraman’ olarak bilinen Bernar Nahum’un da Koç Grubu’na Burla Biraderler’den 1944 yılında transfer edildi. Koç’un özellikle yurtdışı ilişkilerinin arkasında hep Bernar Nahum’un uluslararası seviyede güçlü bağlantıları yatıyordu. Elektrik ampülü, taşıt lastikleri, buzdolabı, çamaşır makinesi, Anadolu otomobili üretimi gibi başlangıçta çok zor gibi görünen sektörlere girilmesinde Nahum’un hayal gücünün ve uygulama üstünlüğünün payı büyüktü.

Koç grubu, bu dönemde Oliver (traktör), U.S. Rubber (oto lastiği) ve Siemens (elektrikli cihazlar) firmalarının temsilciliklerini almış, Ford bayiliğini Anadolu’nun çeşitli bölgelerini kapsayacak şekilde genişletmiş, yurtiçinde yeni ticaret şirketleri oluşturmuş, ayrıca ilk yurtdışı ticaret şirketini ABD’de 1945 yılında kurmuştu.

Hacı Ömer Sabancı, 1948-49’da Adana’nın önde gelen tüccarlarından Alber Diya’la birlikte pamuk ihracatına başlarken; Borusan grubuna ait İstikbal Ticaret bu yıllarda demir-çelik ithalatı ve kuru meyve ihracatı, Çukurova grubu ise Caterpillar iş makinelerinin ve çeşitli tarım araçlarının temsilciliğini yapmaktaydı. Savaşı izleyen yıllarda, özel girişimin öncülüğünde hızlı bir banka kurma çabası vardır. Ziraat Bankası ve İş Bankası dışında kalan dört büyük banka bu dönemde kuruldu.

Yapı ve Kredi Bankası (1944), Garanti Bankası (1946), Akbank (1948) gibi sonraları Türkiye bankacılık sektöründe ilk sıraları alacak olan bankalar birkaç yıl içinde faaliyete geçtiler.

1949 yılında Sanayi ve Kalkınma Bankası’nın (TSKB) kurulması ile ABD istediği kişiye istediği kadar kredi vermek ve Türk ekonomisine yön vermek için vasıta edindi. Bu krediler bugünün zenginlerini oluşturdu. 30’lu yılların başında Atatürk tarafından yüksek ziraat tahsili yapmak için yurtdışına gönderilen Ali Numan Kıraç, İkinci Dünya Savaşı’nın bitimiyle Amerika’nın başlattığı Marshall yardımlarının dağıtımında görev aldı. Mehmet Barlas’ın babası Cemil Sait Barlas’la beraber kime hangi yardım dağıtılacaklarına karar veriyorlardı. İlk büyük yardım paketi içinde Türk çiftçisini pulluktan ve kara sabandan kurtaracak traktörler ithal edildi.

1940’lı yıllarda atölye ölçeğinde imalata başlayan Akkök (iplik ve dokuma), Eczacıbaşı (ilaç ve seramik fincan), Yaşar (boya), Ülker (bisküvi) gibi gruplar, 1950’li yıllarda bu faaliyetlerini

tipik olarak TSKB kredileri ile fabrika ölçeğine taşıdılar. Türk Traktör'ün Türk sermayedarı Vehbi Koç oldu.

1955 yılında yaşanan 6-7 Eylül olayları da Rum ve Ermeni mallarına el konulması da belirli bir zengin kesim yarattı. Erdoğan Demirören, Beyoğlu'ndaki Rum menkullerini ele geçirenlerin başında idi. Bundan sonra iktidarla işbirliği yapan aileler İnönü ve Menderes zamanında ihaleler alarak zengin oldular.

1960'larda ise ABD'de çıkarılan PL 480 kanunu ile buğday, süt tozu, tavuk gibi ihtiyaç fazlası Amerikan mallarının Türkiye gibi ülkelere gönderildi. Bunların karşılığında oluşturulan fon ile İstanbul'dan İzmit'e kadar kurulan fabrikalar finanse edildi. Böylece ABD, Türkiye'nin bugünkü zengin kesimini ve sermaye dağılımını, kendi deyimiyle kalkınmasını sağladı.

12 Mart muhtırasından üç hafta sonra, 2 Nisan 1971 günü imzalanan bir protokol ile kurulan TÜSİAD, açıkça finans kapitalin örgütüdür. Derneğin ilk kurucuları İstanbul ve İzmir'in büyük sermaye gruplarının (Koç, Sabancı, Eczacıbaşı, Sapmaz, Tekfen, Bodur, Boyner, İzmir'den Yaşar, Özakat, Özsaruhan) temsilcileriydi. 'TÜSİAD'ın dışa açılma' talebi 1970'lerin ikinci yarısında şekil kazanmaya başladı. 1978 yılına gelindiğinde TÜSİAD, AET'ye tam üyelik için harekete geçilmesini ve ekonomide yapısal bir değişimi öneriyordu. 1978 yılında bir heyetle ABD'ye ziyaret gerçekleştiren TÜSİAD, bu ülkede IMF, Dünya Bankası ve finans çevreleriyle görüşecek; görüşmeleri izleyen günlerde kapsamlı bir istikrar programının uygulamaya konması için Ecevit hükümetine baskı yapmaya başlayacaktı.

24 Ocak Kararları ile ilan edilen ve 12 Eylül darbesi ile uygulanma olanağı bulan politikaların özelliği, TÜSİAD tarafından açıklanan 'dışa açılma' ve buna eşlik edecek düzenlemelere yönelik önerilerin karşılık bulmuş olmasıydı. Nitekim 12 Eylül'ün ilk icraatı her türlü sendikal faaliyeti ve grevleri yasaklamak oldu. TÜSİAD'ın dışa açılma yönündeki talepleri 24 Ocak 1980 kararlarında karşılık buldu. 24 Ocak 1980'deki odak değişikliği ile Türkiye'de kapitalizm, kendisini güdecek iktisadi liberalizme teslim edildi. Türkiye'de genellikle TÜSİAD çevresinde yer alan büyük sermaye gruplarının 1990'lardan itibaren belirli bir rekabetle karşılaştıkları, 1990'ların ikinci yarısında kısmi bir güç kaybı yaşadıkları, ancak 2000'li yıllarda hem uluslararası ölçekte hem de ülke içinde bir dizi hamle ile konumlarını sağlamlaştırmaya yöneldikleri söylenebilir. Türkiye'deki büyük sermaye biri 1980'li yılların başında, diğeri ise son yıllarında olmak üzere iki büyük tasfiye dalgası yaşadı.

1980'li yıllarda ayakta kalabilen (çoğu banka sahibi olan) büyük sermaye grupları, zor duruma düşen işletmeleri ele geçirerek büyümelerini hızlandırdılar. Daha önceleri fazla karşılaşılmayan 'ele geçirme' olgusu 1980'lerde çarpıcı bir artış sergiledi.

Toprak, Zorlu, Ciner, Çalık, İhlas gibi gruplar 1980 sonrasında pek çok kez hukuk sistemi ile olan sorunlarını bir şekilde aşarak büyümüşür. Holding formu, çok sayıda şirketi bir merkezden yönetmek ve bir 'iç sermaye piyasası' oluşturmak için elverişli bir kurumsal biçim olarak yaygınlık kazandı. Yalnızca üç grup (Koç, Sabancı, İş Bankası) İMKB'deki toplam sermayenin 1988'de yüzde 43'ünü, 1991'de yüzde 45'ini, 1994'te yüzde 27'sini, 1998'de yüzde 34'ünü elinde tutmaktaydı. 2001 yılına gelindiğinde, İMKB'de işlem gören şirketlerin toplam sermayesinin yüzde 57'si, 5 büyük gruba ait 55 şirketin elindeydi. 1980'lerden itibaren, özellikle Anadolu kentlerinde büyüme arzusundaki sermayeler için açık olan bir yol, 'İslami sermaye' denilen kesim içinde yer almak biçiminde ortaya çıktı. Bunda önemli bir neden, küçük işletmelerin kredi sisteminden dışlanmış olmalarıydı.

Alternatif olarak, 1980'lerde 'özel finans kurumları' (faizsiz bankacılık) adı altında başlayan sistemde, genelde İslami cemaatlerle bağlantılı Anadolu Finans, İhlas Finans (Işıkçılar cemaati), Asya-Finans (Bank Asya, Fethullah Gülen cemaati) gibi kuruluşlar ve Al Baraka, Faysal Finans, Kuveyt Evkaf gibi Arap sermayeli firmalar bulunmaktaydı.

Özellikle 2001 krizi sonrasında Derviş-IMF iktidarı ile özelleştirmenin önü iyice açıldı. Kemal Derviş, 2001'de IMF'ten aldığı 40 milyar doları batacak bankalara verdi. Aynı yılın Ağustos ayında Üzeyir Garip ortadan kaldırılıyordu. Garip, inanılmaz bir tehditle karşı karşıyaydı. İstenilen parayı vermesi mümkün değildi. Ortağı İshak Alaton ise Erdoğan, Başbakan olduktan sonra gizli kabinesinde yer aldı. Erdoğan'ın beynini yönlendiren ilk beş kişiden birisi arasındaydı. 2003 yılından sonra 'özelleştirme' adı altında cumhuriyetin 80 yıllık kazanımlarının küresel sermayeye satılması, 'Levanten burjuvazi' ve bir kısım 'sonradan görme' varlık sahiplerinin şirketlerini, bankalarını, arazi, mesken ve arsalarını yabancılara satmaları ile Türkiye'deki sermaye hareketleri içinde doğrudan yabancı sermaye yatırımlarının payı hızla arttı. Borç niteliğinde Türkiye'ye gelen yabancı sermaye 2003'ten sonra rekor düzeyde yükseldi.

Bugün Türkiye'de 15.000 Avrupalı yatırımcı şirket bulunmakta ve borsasının %60'ı yabancıların elindedir. Özelleştirmeler ile sadece milli sermaye değil, egemenliğe de darbe vuruldu. Pek çok fabrika Türkiye'de gibi gözükse de mülkiyeti yabancılara aittir. Sermaye kendini koruma aracı olarak medya vasıtası edinmeyi de bir sigorta aracı olarak görmeye devam etse de, Türkiye'deki baskılar medyayı da içine almakta, gündemi karartmaktadır. 2007 yılından itibaren AKP'nin yeşil sermayeye yer açmak için başlattığı tasfiye harekâtı büyük sermaye grupları ile aralarında kırılmaya neden oldu.

Türkiye ekonomisinde uzun yıllardır hâkim konumda bulunan büyük gruplar (özellikle TÜSİAD çevresi) yavaş yavaş 'devre dışı' kaldı; bunların yerini ise AKP tarafından kollanan 'yandaş' sermayeler ve MÜSİAD almaya başladı. Bir yandan özellikle medya sahibi 'eski' gruplar üzerindeki sıkı maliye denetimleri ve kesilen cezalar, bir yandan da kamu ihaleleri ve özelleştirmeler yoluyla yandaşlara aktarılan rantlar, büyük sermaye içindeki çekişmeyi özetlemektedir. AKP, kendi 'organik burjuvazisini' yaratmak için uğraşmakta ve TOKİ ihaleleri, yerel yönetimler gibi kanallar aracılığıyla bu grubu beslemektedir.

Bununla birlikte, AKP'nin neo-liberal politikalarından TÜSİAD çevresindeki büyük sermaye de nemalanmaya devam etmektedir. Türkiye ekonomisinde büyük sermaye gruplarının belirgin ağırlığı devam etmektedir. Son yıllarda Türkiye'de bir yandan yeşil sermaye içinde MÜSİAD (Çalık, Emine Erdoğan vb.) ile TUSCON (Gülen cemaati) arasında rekabet başladı. Bu rekabete son zamanlarda Başbakan ve hükümet üyelerinin sık sık toplantılarına katıldığı diğer bir yeşil sermaye kuruluşu olan TÜMSİAD katıldı.

Doç.Dr.Sait Yılmaz

@DocDrSaitYilmaz

ulusalkanal.com.tr

01 Ekim 2013

<http://www.turkishnews.com/.../1915den-gunumuze.../>

